

BEATA RASZKA

Uniwersytet Przyrodniczy we Wrocławiu
Wydział Inżynierii Kształtowania Środowiska i Geodezji, Katedra Gospodarki Przestrzennej
e-mail: *beata.raszka@up.wroc.pl*

IDENTYFIKACJA KONFLIKTÓW PRZESTRZENNYCH W PARKU KRAJOBRAZOWYM PUSZCZA ZIELONKA POD POZNANIEM

Artykuł omawia podstawowe problemy przestrzenne zidentyfikowane na terenach otuliny i Parku Krajobrazowego Puszcza Zielonka pod Poznaniem. Wskazuje możliwości przeciwdziałania przy zastosowaniu rozwiązań planistycznych oraz organizacyjnych.

Słowa kluczowe: rozwój zrównoważony, obszary chronione, antropopresja, planowanie przestrzenne

I. WSTĘP

Przestrzeń jest zasobem ograniczonym [2], tymczasem Park Krajobrazowy Puszcza Zielonka (dalej: PKPZ) podlega na naszych oczach bardzo silnej antropopresji, przejawiającej się intensywną zmianą użytkowania gruntów rolnych. Obszary otuliny PKPZ stały się atrakcyjnym terenem dla rozwoju mieszkalnictwa, poszukiwanym przez firmy developerskie. Teren otuliny pokrywa się plamami nowych osiedli, nie związanych z istniejącą siecią osadniczą, opierających się o ścianę lasu lub wkraczających głęboko w tereny leśne. Otulina przestaje pełnić funkcje ochronne, a staje się katalizatorem zagrożeń i nośnikiem negatywnych oddziaływań na ekosystemy chronione w parku krajobrazowym.

II. WALORY PARKU KRAJOBRAZOWEGO PUSZCZA ZIELONKA

Park Krajobrazowy Puszcza Zielonka leży w środkowej części Pojezierza Wielkopolskiego (rys. 1), na północny wschód od Poznania. Obejmuje obecnie ok. 12.000 ha [7], a w momencie ustanowienia – 10.000 ha [6]. Administracyjnie leży w granicach pięciu gmin – Czerwonak, Murowana Goślina, Pobiedziska i Kiszkowo. Blisko 80% powierzchni Parku zajmują tereny leśne, z których część (4.034,43 ha) stanowią lasy

* *Pracę recenzowała:* prof. dr hab. Krystyna Dubel, Szkoła Wyższa im. Bogdana Jańskiego, Wydział Zamiejscowy w Opolu

doświadczalne AR w Poznaniu (m.in. drzewostany daglezwowe i żywotnikowe). Bardzo cenne są także resztki podmokłych olsów, a zwłaszcza bagienne brzeziny.

Rys. 1. Park Krajobrazowy Puszcza Zielonka na tle systemu ekologicznego Wielkopolski [za 5, zmienione]

Ryc. 1. Landscape Park Puszcza Zielonka visible against the background of ecological system of the Wielkopolska Region [after 5, modified]

Legenda: Obszary chronione: 1– parki narodowe, parki krajobrazowe, obszary chronionego krajobrazu; Sieć ECONET-PL: 2 – obszary węzłowe o znaczeniu międzynarodowym, 3 – obszary węzłowe o znaczeniu krajowym, 4 – korytarze ekologiczne o znaczeniu międzynarodowym, 5 – korytarze ekologiczne o znaczeniu krajowym; obszary Natura 2000: 6 – projektowane, 7 – zatwierdzone

Legend: Protected nature areas: 1: national parks, landscape parks, areas of protected landscape; Ecological Network – Poland; 2 – areas of junction on international signification; 3 – areas of junction on home signification; 4 – ecological corridors on international signification; 5 – ecological corridors on home signification; areas of European Ecological Natura 2000 Network: 6 – project, 7 – approved

W obniżeniach jeziornych dobrze zachowały się śródlądne bagna, mokradła i łąki. Znaczną część powierzchni Parku stanowi rozległa wysoczyzna sandrowa, urozmaicona głęboko wcięzonymi rynnami polodowcowymi. Najdłuższa z nich to Rynna Pobiedzisko-Goślińska z 14 jeziorami (6 na terenie Parku), dolina rzeki Trojanki z 5 jeziorami, dolina Dzwonówki z 4 jeziorami i wieloma stawami. Zachodnią granicą Puszczy Zielonki jest mocno porozcinane zbocze przełomowej doliny Warty. Z kolei pagórki morenowe strefy marginalnej stadiału poznańskiego osiągają kulminację na południu Parku (Dziewicza Góra 144,9 m n.p.m.). Tak duże zróżnicowanie morfologiczne w połączeniu ze zmiennością geologiczną podłoża, zmiennością gleb i roślinności jest przyczyną dużej różnorodności krajobrazowej. Na terenie Parku wyznaczono 5 obszarów ochrony rezerwatowej, obejmującej przede wszystkim tereny leśne („Las Mieszany w Nadleśnictwie Łopuchówko”, „Klasztorne Modrzewie koło Dąbrówki Kościelnej”), a także ekosystemy wodne („Jezioro Czarne” i „Jezioro Pławno”) oraz jeden

rezerwat florystyczny („Żywiec dziewięciolistny”). Ustanowiono kilkadziesiąt pomników przyrody. Zinventaryzowano kilka cennej alei oraz drzewostanów i zadrzewień śródpolnych o charakterze remiz, które w myśl założeń planu ochrony, mają być objęte ochroną w postaci Zespołu przyrodniczo-krajobrazowego Wierzonka.

Na terenie Parku znajdują się 22 jednostki osadnicze, wśród nich największe to: Dąbrówka Kościelna, Kamińsko, Tuczno, Kicin, Stęszewko. Największe skupisko miejscowości występuje w rejonie jezior: Kamińskiego, Miejskiego Pławno i rynny Stęszewsko-Wronczyńskiej. Tereny gmin wchodzących w skład Parku Krajobrazowego były zamieszkane (dane z 2009 r.) przez około 64.000 mieszkańców (z tego najwięcej w gminie wiejskiej Czerwonak i gminach miejskich Murowana Goślina oraz Pobiedziska). Tereny otuliny przeznaczone są pod inwestycyjne związanie z turystyką (gmina Kiszkowo - Rybno Wielkie - baza hotelowa, Węgorzewo – hotel i ośrodek rehabilitacyjny) oraz pod zabudowę mieszkaniową (gmina Czerwonak – rejon Kicina, Milna, gmina Murowana Goślina - Boduszewo) lub aktywizację gospodarczą (gmina Skoki - Sława Wlkp.).

III. IDENTYFIKACJA ZAGROŻEŃ I KONFLIKTÓW

Konflikty pojawiające się na terenach parków krajobrazowych są zazwyczaj efektem sprzeczności interesów; z jednej strony wymagań ochrony przyrody, z drugiej mieszkańców - użytkowników terenu i władz niektórych gmin (potrzeby społeczno-ekonomiczne). Ostatecznie sfery konfliktów sprowadzają się do zasad wykorzystania przestrzeni. W Parku Krajobrazowego Puszcza Zielonka zidentyfikowano następujące problemy podstawowe:

1. Zabudowa rekreacyjna i rozwój osadnictwa. Zabudowa rekreacyjna jest jednym z największych problemów w Parku Krajobrazowym Puszcza Zielonka, nie przez sam fakt istnienia, lecz formułę organizacyjną tzw. „rekreacji osiadłej”. Domy letniskowe zaczęły pojawiać się w granicach dzisiejszego parku krajobrazowego w latach 60. XX w. Obecnie są to zwarte osiedla rekreacyjne, wykorzystywane całorocznie, położone nad jeziorami. Podstawową ułomnością w zagospodarowaniu tych obszarów jest bardzo mała powierzchnia działek (niektóre mają zaledwie 200 m²) i zbyt duży (proporcjonalnie do wielkości) udział powierzchni zabudowanej.

W kontekście przestrzennym szczególnie niebezpieczne są tendencje zmierzające do zabudowania enklaw rolnych kolejnymi kompleksami domów rekreacyjnych. Ponadto niepokoi fakt pojawiania się w centrum Parku obiektów świadczących usługi komercyjne na dużą skalę. Przykładem takich działań jest zamiana niegdyś mieszkalnego obiektu w hotel. Taka funkcja kłóci się założeniami strefowego zagospodarowania obszarów chronionych (zasada minimalizowania wpływów zewnętrznych i ograniczania funkcji gospodarczych od zewnątrz do wnętrza) i generuje zagrożenia i uciążliwości wynikające ze wzmożonego ruchu samochodowego oraz powstających ścieków i odpadów. Z kolei osiedle letniskowe położone na północy w otulinie Parku, wciśnięte między jeziora: Gackie, Borowie i Księżę, stanowi barierę w naturalnym łączniku ekologicznym: Park Krajobrazowy Puszcza Zielonka – Obszar Chronionego Krajobrazu Rynna Wągrowiecko-Gołaniecka.

2. Wiotne podziały gruntów połączone ze zmianą użytkowania w otulinie Parku. Zjawisko wyłączenia gruntów z produkcji rolnej występuje szczególnie w południowej i zachodniej partii otuliny. Powstają osiedla bezpośrednio kontaktujące się ze strefą leśną, złożone z małych działek, o znacznym procencie powierzchni zajętej pod zabudowę. W efekcie wokół Parku zaciska się pierścień obszarów zurbanizowanych położonych w otulinie, z których wpływy przenoszone są w głąb ekosystemu Parku. Osiedla oderwane są od istniejących struktur osadniczych, pozbawione infrastruktury komunalnej i zapewne trudno integrujące się z całą

siecią osadniczą. Podziały przestrzenne nie respektują faktu płynności granicy polno-leśnej (strefy ekotonowej). Miejscowe plany zagospodarowania przestrzennego obejmują niewielkie, kilkuhektarowe obszary, co prowadzi do braku kompleksowej polityki przestrzennej i zagospodarowania przestrzeni. Narusza się jedność struktur funkcjonalnych środowiska (np. szlaki migracyjne, panoramy widokowe, walory historyczne i kulturowe), gdyż dokumenty pomocnicze planowania miejscowego – np. opracowanie ekofizjograficzne – wykonane dla niewielkich obszarów mają niską wartość diagnostyczną.

Nowo powstająca zabudowa mieszkaniowa bardzo często bezkrytycznie przenosi miejskie wzory budownictwa, bez uwzględnienia lokalnego charakteru zabudowy i warunków krajobrazowych (łamanie zasady ładu przestrzennego i zachowania walorów kulturowych jako wartości wysoko cenionych). W efekcie dochodzi do zniszczenia starych struktur osadniczych, wyróżniających się nie tylko wysoką estetyką jednostkowych projektów, ale harmonijną organizacją przestrzeni i wyraźnym, swoistym charakterem osiedli strefy przyleśnej i terenów wiejskich.

IV. PROPOZYCJE ZRACJONALIZOWANIA GOSPODARKI PRZESTRZENNEJ W PARKU KRAJOBRAZOWYM PUSZCZA ZIELONKA

1. Zmiana przebiegu granic. Park Krajobrazowy „Puszcza Zielonka” obecnie nie łączący się z innymi obszarami chronionymi doliny Warty (np. ostojami NATURA 2000: od północy z obszarem nr 92 – Puszcza Notecka, od południa z obszarami nr 109 Wielkopolski Park Narodowy i nr 111 Rogaliński Park Krajobrazowy i obszarem specjalnej ochrony nr 537 Dolina Warty Śrem – Rogalinek). Nie jest połączony także z innymi formami ochrony przyrody województwa wielkopolskiego, tj. z Obszarem Chronionego Krajobrazu „Dolina Wełny i Rynna Gołaniecko-Wągrowiecka”, Obszarem Chronionego Krajobrazu „Puszcza Notecka” na północy, z Wielkopolskim Parkiem Narodowym, Rogalińskim Parkiem Krajobrazowym i Obszarem Chronionego Krajobrazu zlewni Jezior Kórnicko-Zaniemyskich na południu, z Lednickim Parkiem Krajobrazowym i Parkiem Krajobrazowym „Promno” na wschodzie oraz z Obszarem Chronionego Krajobrazu „Biedrusko” na zachodzie. Połączenie poprzez dolinę Warty ze względu na obecne zainwestowanie doliny jest niemożliwe, stąd też należy opracować alternatywę. Niezbędne jest więc wskazanie i zapewnienie trwałych połączeń przestrzennych między formami ochrony przyrody doliny Warty, mających charakter łączników okrężnych. Takie obszary nie powinny podlegać zabudowie; winny zachować rolnicze użytkowanie. Powiązanie możliwe jest poprzez rynnę Dzwonówki (ramię północne, do Obszaru Chronionego Krajobrazu „Dolina Wełny i Rynna Gołaniecko-Wągrowiecka”) oraz poprzez rynnę Jezior Stęszewsko-Kołatkowski (ramię wschodnie, do Parku Krajobrazowego „Promno”). Działania te umożliwią stworzenie przyrodniczo aktywnej przestrzeni likwidującej obecną izolację Parku Krajobrazowego „Puszcza Zielonka” oraz ochronią tereny o szczególnych walorach krajobrazowych (specyficzna rzeźba terenu, doliny cieków), które ze względu na znaczą presję osadniczą mogą ulec zniszczeniu.

2. Optymalizacja wykorzystania wnętrza Parku. W obrębie Parku winny być wydzielone strefy funkcjonalno-krajobrazowe, wobec których należy sformułować wskazania użytkowania. Podobne postąpić należy z otuliną, gdzie trzeba określić zalecenia co do jej użytkowania gospodarczego.

3. Racjonalizacja systemu komunikacyjnego. Należy wyznaczyć sieć dróg dojazdowych, przy których, w otulinie Parku, będzie zlokalizowana infrastruktura rekreacyjna, kubaturowa, o większym nasyceniu i bardziej zróżnicowana funkcjonalnie. Sieć dróg winna zapewnić

sprawny, ale kontrolowany (ograniczony) dojazd do Parku. Konieczne jest wyznaczenie dopuszczalnych dróg przejazdowych przez Park, szczególnie do miejsc rekreacyjnych. Niezbędne jest wprowadzenie ograniczeń w ruchu pojazdów, stałe albo czasowe, wynikające z przyczyn przyrodniczych - np. na obszarach będących miejscami lęgowymi ptaków, lub z przyczyn technicznych - np. zakaz wjazdu samochodów ciężarowych.

4. *Ochrona otuliny przed zabudowaniem.* Na obszarze otuliny konieczne jest określenie rygorów urbanistycznych i architektonicznych (wielkości działek, typ zabudowy), pozwalających na utrzymanie historycznie ukształtowanej struktury osadniczej oraz form lokalnej zabudowy (historycznych układów przestrzennych wsi, zasad lokalizacji zabudowy i zagospodarowania terenu, zachowanie dominant kulturowych i krajobrazowych). Uwzględnianie tradycji w kształtowaniu krajobrazu kulturowego i nawiązywanie do historycznych i regionalnych rozwiązań w jego kształtowaniu ma na celu przeciwdziałanie bezplanowej i chaotycznej parcelacji terenu, degradacji krajobrazu kulturowego poprzez nieprzemysłane lokalizacje, zwłaszcza budowli tymczasowych: pawilonów usługowych, baraków, domków kempingowych, nieestetycznych obiektów infrastruktury technicznej, agresywnych form reklamy. Konieczne jest utrzymanie rolniczego charakteru terenów otuliny i harmonijnego krajobrazu. W ramach planu zagospodarowania przestrzennego Parku powinno być wykonane studium krajobrazu (wskazującego zasady kompozycji krajobrazu i zabudowy oraz ochronę historycznych wartości kulturowych). Dla zachowania fragmentów otuliny o szczególnie wartościach krajobrazowych możliwe jest objęcie jej ochroną jako obszaru chronionego krajobrazu.

V. PODSUMOWANIE

Wykorzystanie przestrzeni parków krajobrazowych, sprowadzające się do wskazania terenów pod zabudowę lotniskową i tworzenie skoncentrowanych osiedli działek mieszkaniowych, powoduje szereg niebezpieczeństw. W przypadku Parku Krajobrazowego Puszcza Zielonka proces ten najczęściej przebiega poprzez zmianę wykorzystania gruntów rolniczych. Ten atrakcyjny przyrodniczo i kulturowo obszar był już przedmiotem chaotycznego zagospodarowania przed ustanowieniem parku krajobrazowego. Nie wykorzystano jednak racjonalnie potencjału, szczególnie zasobów kulturowych, stwarzając zagrożenia dla ekosystemów [1,3].

Wyłączenia z produkcji gruntów rolnych zwykle uzasadniane jest potrzebami społecznymi oraz finansową korzyścią odnoszoną przez gminy, dzięki wyższym podatkom. Jednakże zmianom poddawane są przede wszystkim najbardziej atrakcyjne krajobrazowo i najwartościowsze przyrodniczo tereny pojezierne lub przyleśne, które jednocześnie są najbardziej podatne na degradację. Zmiany stanu sanitarnego środowiska (pogorszenie jakości wód), zubożenie przyrody (powiększanie się obszarów pozbawionych roślinności, dotknięcie erozją, zanik szuwarów, „dzikie” ścieżki, zniszczenia runa i drzewostanu) oraz nieodwracalne przekształcenie krajobrazu przez daleką od estetyki architekturę, nadmierne zabudowywanie powierzchni działek bez wprowadzania zieleni wysokiej - to tylko część skutków nierozważnego szafowania przestrzenią. Często powstają osiedla strukturalnie miejskie, lecz funkcjonalnie niewydolne, pozbawione udogodnień technicznych (sanitacja, drogi, gospodarka odpadami). Pojawiają się konflikty wywołane brakiem odpowiedniej infrastruktury rekreacyjnej (powszechnie dostępnych plaż, miejsc parkingowych).

Warunkiem koniecznym jest zachowanie równowagi między wrażliwym na agresywną eksploatację środowiskiem przyrodniczym, oczekiwaniami społecznymi (w tym chęcią szybkiego zysku) oraz wprowadzaną infrastrukturą. Podstawowe negatywne zjawiska, jakie

zostały zidentyfikowane na terenach chronionych, to nierozważne dysponowanie gruntami, powstawanie osiedli mieszkaniowych oderwanych od istniejącej sieci osadniczej, tworzenie osiedli letniskowych złożonych z kilkuset niewielkich działek i brak infrastruktury komunalnej. Wytyczne planistyczne, formułowane poprzez plany ochrony form ochrony przyrody, powinny być próbą określenia ładu ekologicznego, wskazującego uwarunkowania i strategiczne cele ochrony i racjonalnego kształtowania środowiska przyrodniczego, zmierzające do utrwalenia rozwoju zrównoważonego. Strategiczne cele i kryteria kształtowania struktur przestrzennych obszarów chronionych, wyrażające zasady i kierunki gospodarowania przestrzenią geograficzną, winny z kolei znaleźć odbicie w zapisach studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego gminy (polityka przestrzenna gminy) oraz w miejscowych planach zagospodarowania przestrzennego (jako dokumentach wykonawczych). Proces ten winien być wspomagany poprzez prace badawcze i opracowania eksperckie, pozwalające na formułowanie planów i realizację kompleksowej polityki wspierającej rozwój terenów wiejskich oraz minimalizujących negatywne oddziaływania [4].

VI. LITERATURA

1. Kasprzak K., Raszka B.: Ochrona przestrzeni Parku Krajobrazowego Puszcza Zielonka. *Ekonomia i Środowisko*. Białystok. 2 (30). s. 140-164. 2006.
2. Kostecka J.: Przestrzeń przyrodnicza jako wartość dla zrównoważonego rozwoju. *Zesz. Nauk. Pol.-Wsch. Oddziału PTIE i PTG w Rzeszowie*. 11. s. 135-140. 2008.
3. Plan ochrony Parku Krajobrazowego Puszcza Zielonka, 2001-2004 (proj. generalny: B. Raszka). Manuskrypt. Poznań. 2005
4. Raszka B.: Możliwości wprowadzenia ładu przestrzennego w Parku Krajobrazowym Puszcza Zielonka i Powidzkim Parku Krajobrazowym, w: Zimmiewicz K. (red.) *Zarządzanie parkiem krajobrazowym w warunkach zrównoważonego rozwoju*. Wydawnictwo Akademii Ekonomicznej. Poznań. s. 181-190. 2002.
5. Raszka B.: *Poznański Przełom Warty w planowaniu systemów ekologicznych*. BOGUCKI Wydawnictwo Naukowe. Poznań. 2003.
6. Rozporządzenie nr 5/93 Wojewody Wielkopolskiego z dnia 20 września 1993 r. w sprawie utworzenia Parku Krajobrazowego Puszcza Zielonka (Dz. U. Woj. Wielkopolskiego z 1993 r. Nr 13. poz. 149).
7. Rozporządzenie nr 4/05 Wojewody Wielkopolskiego z dn. 18 kwietnia 2005 r. w sprawie ochrony Parku Krajobrazowego Puszcza Zielonka (Dz. U. Woj. Wielkopolskiego Nr 49. POZ. 1527).

IDENTIFICATION OF THE SPATIAL CONFLICTS IN LANDSCAPE PARK PUSZCZA ZIELONKA NEAR POZNAŃ

Summary

Article presents a fundamental spatial problems identification on Landscape Park Puszcza Zielonka near Poznań and its protection zone. Indicates a possibilities of counteraction by planning and organizational application.

Key words: sustainable development, protected areas, anthropopression, spatial planning